

**Әсемай Силам¹, Теңгеш Қаленова²,
Гаухар Абдрахманова³, Қарғаш Жанпейісова⁴**

¹Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ саясаттану мамандығының магистранты
e-mail: asem.silam@mail.ru

²Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ доценті, тарих ғылымдарының кандидаты
e-mail: kalenovats@mail.ru

³Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ доценті, тарих ғылымдарының кандидаты
e-mail: gauhar-abdrahmanova@mail.ru

⁴Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ доценті, саяси ғылымдарының кандидаты
e-mail: zhanpeisova73@mail.ru
(Астана, Қазақстан)

**ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АУЫЛ ӘКІМДЕРІ САЙЛАУЫНЫҢ
ҚОРЫТЫНДЫСЫ: САЯСАТТАНУЛЫҚ ТАЛДАУ**

Аңдатпа. Мақалада елдіміздегі алғаш рет өткен ауыл әкімдерінің тікелей сайлау процесі туралы айтылады. Қазақстан қоғамын демократияландырудың басым бағыттардың бірі - жергілікті мемлекеттік басқаруды реформалау болып табылады. Биылғы жылы ауыл әкімдерінің сайлауы халықтың саяси белсенділігін арттырып, ауылдық жерлердегі сайлау мәдениетінің жоғарлауы туралы айтылады. Дамыған елдердің көпшілігі жергілікті басқару мен өзін-өзі басқару үлгілерін жетілдіруге ұмтылады. Басқарудың бұл деңгейі халыққа ең жақын болып табылады және халықтың негізгі тұрмыстық қажеттіліктерін қанағаттандыру мәселелерін шешеді. Жергілікті мемлекеттік басқару мен өзін-өзі басқаруды ұтымды құру кезінде жергілікті ресурстар оңтайлы игеріліп қана қоймай, халықтың билікке деген сенімі де айтарлықтай артады.

Еліміздің саяси жүйесіндегі тұңғыш рет өткен ауыл әкімдерін сайлауы сөзсіз ауыл халқының азаматтық-қоғамдық белсенділігі мен саяси мәдениетін арттыра отырып, елімізде саяси плюрализм принциптерінің қалыптасуының көрсететін қажетті қадам бола білді.

Түйін сөздер: Қазақстан, жергілікті өзін-өзі басқару институты, ауыл әкімдері, сайлау, демократия, саяси жүйе.

**Әсемай Силам, Теңгеш Қаленова, Гаухар Абдрахманова,
Қарғаш Жанпейісова**

**ИТОГИ ВЫБОРОВ СЕЛЬСКИХ АКИМОВ В КАЗАХСТАНЕ:
ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ**

Аннотация. В статье говорится о ходе выборов сельских акимов, которые закрепились как первые прямые выборы в Казахстане. реформа местного самоуправления представляется как одна из главных направлений демократизации нашего общества. Выборы сельских акимов, которые миновали в нашей стране в 2021 году увеличили политическую активность населения и электоральную культуру в сельской местности. Большинство развитых государств стремятся совершенствовать модели местного управления и самоуправления, так как этот уровень управления особенно приближен к населению и решает задачу удовлетворения главных потребностей населения. При рациональном формировании органов местного управления и самоуправления, вероятно не только оптимальное использование местных ресурсов, но и значительное повышение доверия населения к власти.

Ключевые слова: *Казахстан, институт местного самоуправления, сельские акимы, выборы, демократия, политическая система.*

Silam Assemay, Tengesh Kalenova, Gaukhar Abdrakhmanova, Kargash Zhanpeiissova

ELECTION RESULTS OF RURAL AKIMS IN KAZAKHSTAN: POLITICAL ANALYSIS

Abstract. The article tells about the electoral process of rural mayors, which was the first direct elections in the country. One of the priority directions of democratization of Kazakhstan's society is the reform of local public administration. 2021 year the elections of rural mayors will increase the political activity of the population and increase the electoral culture in rural areas. Most developed countries strive to improve local government and self-government models. This level of management is the closest to the population and solves the problems of satisfying the basic household needs of the population. With the rational construction of local public administration and self-government, local resources are not only optimally mastered, but also significantly increase the confidence of the population in the authorities. The election of rural mayors, which was held for the first time in the political system of the country, was undoubtedly a necessary step in the formation of the principles of political pluralism in the country, increasing the civil and social activity and political culture of the rural population.

Keywords: *Kazakhstan, institute of local self-government, rural akims, elections, democracy, political system.*

Кіріспе

Еліміз тәуелсіздік алғаннан бері барлық салалар бойынша, соның ішінде жергілікті басқару саласы да өзгерген. Жергілікті өзін-өзі басқару инсти-

тутын одан әрі дамыту көбінесе оны жүзеге асыру процесіне қалалық және ауылдық елді мекендердің тұрғындарының қатысуына байланысты болсақ, жергілікті өзін-өзі басқаруды қалпына келтіруге бағытталған реформаларды жүзеге асыруда еліміз айтарлықтай жұмыс атқаруда. Осы са-яси реформалардың негізінде тікелей ауыл әкімдерін сайлауын енгізуі болды. Бұл реформаның мақсаты – халыққа жергілікті биліктің қызметінің ашықтығы мен есеп беруге міндеттілігін қамтамасыз ететін жүйені құру болып табылады.

2020 жылдың 1 қыркүйегінде Қазақстан Республикасының Президенті халқына Жолдауында тікелей ауыл әкімдер сайлауын өткізу туралы бастама көтерді, мұндай сайлау ҚР саяси жаңғыртудың жаңа кезеңі болуы тиіс, - деді. Қазақстан Республикасы Президентінің тапсырмасына сәйкес ауыл әкімдерін тікелей сайлауды енгізу бойынша тиісті заң жобалары әзірленіп, қабылданған болатын.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасындағы өзін-өзі басқаруды қалыптастырудың басым міндеттерінің бірі ауыл, аудан, кент деңгейіндегі қоғамдастықтың қатысуын, қызығушылығын және жауапкершілігін ынталандыру арқылы басқару шешімдерін қабылдаудағы жергілікті халық қоғамдастықтың жиналыстары (жиындары) арқылы аймақтық маңызы бар мәселені шешудің халықтың рөлін кезең-кезеңімен арттыру болып табылады. Жергілікті өзін – өзі басқарудың тиімді әдістерінің бірі ол – ауыл әкімдерінің сайлауы. Әкімдерді тікелей сайлауды енгізу жергілікті деңгей-де азаматтық қоғамды қалыптастыруға, демократияны ілгерілетуге серпін беруі тиіс. Сайлау арқылы әрбір тұрғын жергілікті басқарудың кері бай-ланысын сезіне алатыны сөзсіз. Ауыл әкімдерінің сайлауы өзін – өзі басқарудың нағыз басты механизмі деп айтуға болады.

Зерттеу жұмысының әдіс-тәсілдері

Зерттеу жұмысының теоретикалық негізі жалпы ғылыми әдістермен негізделді. Зерттеу жұмысының логикалық-жүйелік құрылымы индукция, дедукция, классификация әдістеріне сүйенеді. Сонымен бірге нормативтік құқықтық база ретінде ҚР Сайлау туралы Заңы, мемлекеттік бағдарламалар талданды. Орталық Сайлау комиссиясы мәліметтері пайдаланылды.

Эмпирикалық мәліметтер яғни, қолданбалы бөлімінде 2021 жылы және 2022 жылы өткен ауыл әкімдер сайлауы бойынша Alem.kz бағдарламасының базасы арқылы мониторингтік бақылау және мәліметтерді салыстырмалы талдау арқылы зерттеу жұмысының ғылыми гипотезасы тексерілді.

Тақырыптың зерттелу деңгейі

Елімізде сайлау институты өкілді иікті қалыптастырудағы орны мәселесі де саяси ғылым тұрғысынан зерттеу нысанына айналып жүргенімен, жергілікті өзін өзі басқару институтының дамытудағы ауыл әкімдер сайлауы саясаттанушылардың назарын аударатын тың мәселе.

Батыстық және посткеңестік елдерде де сол сияқты қазақстандық зерттеушілерде сайлау жүйесі,оны ұйымдастыру технологиялары мәселелерін зерттеумен айналысуда. Сайлау жүйесінің зерттелуі нақты белгілі бір

қағидалар немесе згермейтін заңдылықтарға негізделіп жасалмайды. Өйткені, жаһандықғылым мен техниканың жылдам өзгерістеріне сәйкес, сайлау процесі де өзгеріп, дамып, жаңаша зерттеуді талап етіп отырады. Сайлаулардың демократиялық жолмен билікті қалыптастырудағы сипатын зерттеген Р.Даль, А.Токвиль, А.Лейпхарт, Дж. Сартори, К.Поппер, С.Хантингтон, С.Липсет, Р.Роуз. Әсіресе, Р.Даль еңбектері зерттеудің теоретикалық негізі болғандықтан ерекше айтуымыз қажет.

Қазақстанда саяси ғылымның жас екеніне қарамастан, сайлау жүйесі, сайлау технологиялары мәселелерін саясаттанушылар өз еңбектерінде қарастырып отыр. Жалпы қазақстандық ауыл әкімдер сайлауы мәселесін зерттеген қазақстандық зерттеушілер Е.Б.Саиров, Е.Т.Карин, Е.А.Садырбаев, А.С.Серикбаев, Қ.Д.Жанпейісова зерттеу жұмыстарымен айналысуда.

Зерттеу жұмысының дереккөздері

Сайлау жүйесінің нормативтік негізі болатын, Қазақстан Республикасының Конституциясы, Қазақстан Республикасының Сайлау туралы заңы, Қазақстан Республикасы Президентінің жолдаулары, Орталық сайлау комиссиясының мәліметтері, сайлау туралы жазылған ғылыми зерттеу жұмыстары мен ғылыми мақалалар зерттеудің деректік көздері болып табылады.

Негізгі бөлім

2021 жылы 25 шілдеде ауылдық деңгейдегі әкімдер сайлауы өтті. Қазақстанның 14 облысында 1 845 сайлау учаскесінде сайлаушылар жалпы тіркелген 2 172 үміткерден 4 жылдық өкілеттік мерзімі аяқталған 730 әкімнің орнына облыстық маңызы бар қала, ауыл, кент және ауылдық округтер әкімдерінің басшыларын сайлады. Алғаш өткізілген ауыл әкімдерін сайлау тікелей сайлау құқығы негізінде жүзеге асты.

Тікелей ауыл әкімдерін өткізу жөніндегі бастаманы алғаш рет мемлекет басшысы 2020 жылғы 1 қыркүйекте өзінің Жолдауында айтқан болатын. Ал 2021 жылдың 24 мамырында президент Қасым-Жомарт Тоқаев ауыл әкімдерін тікелей сайлауды енгізу туралы заңнамаға түзетулер енгізуді көздейтін заңнамалық актілерге қол қойды. 5 маусымнан бастап сайлау заңнамасының жаңа нормалары күшіне енді. Нәтижесінде бір жылдан аз уақыт ішінде бұл бастама жүзеге асырылды. Президент Қазақстан халқының 40 пайыздан астамы ауылда тұратынына тоқталып, бұл саяси шара, ең алдымен, ауыл тұрғындарының мүддесі үшін жасалып жатқанын жеткізді. «Алдағы сайлау біз жүзеге асырып жатқан саяси реформаларға тың серпін береді деп сенемін. Сондай-ақ тұрғындарды ел басқару және шешім қабылдау үдерісіне тартуға жол ашады» деді Мемлекет басшысы [1]. Ауыл әкімдерін сайлау демократияның жарқын белгісі. Сондықтан бұл сайлаудың мемлекет дамуы үшін айтарлықтай орны бол-ды. Ауыл әкімдерінің тікелей сайлауы азаматтардың конституциялық құқықтарын толық іске асыруына, жергілікті атқарушы органдардың халықтың мұң-мұқтаждары мен мәселелерін шешуге, «естуші мемлекет» тұжырымдамасын толық жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

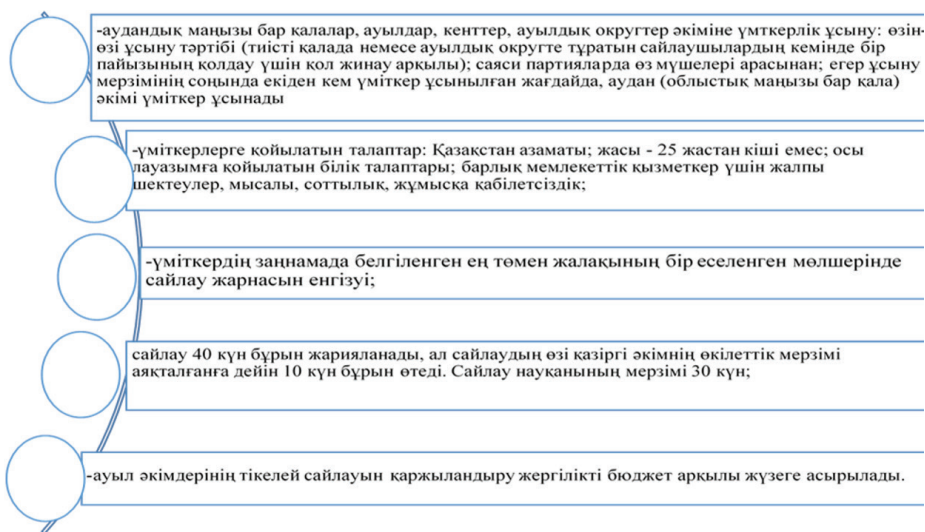
Заң бойынша аудандық маңызы бар қалалар, ауылдар, кенттер, ауылдық

округтер әкімін тікелей сайлау енгізіледі.

Ауыл әкімдеріне кандидаттар ұсынуда өзін-өзі ұсыну бойынша және саяси партиялар тізімімен, сондай-ақ ұсыну мерзімінің соңына дейін екі кандидаттан кем болса 6 ауданның әкімін ұсынуы арқылы жүзеге асырылады.

Заң бойынша аудандық маңызы бар қалалар, ауылдар, кенттер, ауылдық округтер әкімін тікелей сайлау енгізіледі.

Енгізілген өзгерістер:

Сурет 1. Сурет Қазақстанның ауыл әкімдерінің сайлауына байланысты енгізілген өзгерістер [2]

Енгізілген өзгерістер азаматтардың саяси мәдениеттің арттырып, елімізде саяси плюрализм принциптерін арттыруға себептігін тигізери сөзсіз. Батыс әлемінің қарышты дамуының басты триггерінің бірі жергілікті өзін-өзі басқару принциптері екендігі белгілі. Бұл сайлау Қазақстанда осы өзін-өзі басқару принциптерінің алғышарты болып табылады. Сонымен бірге, тәуелсіздік жылдары халық бірінші рет, жаппай өздерінің әкімдерін тікелей сайлап алуға қол жетіп отыр. Өте үлкен прогрессивті қадам!

«Аталып отырған өзгерістердің бәрі – үлкен бетбұрысты өзгерістер. Мысалға биыл бірінші рет өткізілейін деп отырған ауыл әкімдерінің тікелей сайлауы арқылы 800-ге жуық ауыл әкімі анықталады. Бұрын жанама түрде сайланған ауыл әкімдерінің өкілеттігі тоқтайды. Соған сәйкес, ендігі әкімдер тікелей сайлау арқылы сайланады. Бұл да еліміздің саяси дамуындағы үлкен бір айтулы оқиға, жаңа бір кезең. Себебі біздің халық өзінің әкімдерін тікелей сайлап, сол арқылы өздерінің саяси құқықтарын кең ауқымда жүзеге асырудың тағы бір қосымша мүмкіндігіне ие болады», - деді Ерлан Қарин.

ОСК мәліметтері бойынша, бүгінде Қазақстанда 2346 әкім бар. Биылғы

жылдың соңына дейін шамамен 775 әкімді сайлауы өткен. Осы санаттағы қалған әкімдерді тікелей сайлау олардың өкілеттіктерінің аяқталу мерзімінің әр түрлі болуына байланысты 2022 - 2025 жылдары өтеді. Сонымен бірге, әкімдерді сайлау өткізуге республика бюджетінен шамамен 17,6 миллиард теңге, оның ішінде биыл 4,8 миллиард теңге бөлінді[3].

Өткен жылғы әкімдер сайлауы арқылы өңірлер өз саяси белсенділіктерін көрсеткен болатын. Ең беленді болған өңірлердің тізімін көру үшін кестеге назар аударайық!

Ел тарихында алғаш рет республика көлемінде ұйымдастырылған әкім сайлауында 14 өңірдегі 1847 сайлау учаскесі жұмыс істеді. Онда әкімдерінің өкілеттігі аяқталатын 730 ауыл мен ауылдық округтің, аудандық маңызы бар қала мен кенттің басшысы болудан үмітті кандидаттар бақ сынады. 730 сайлау округіне 2582 кандидат ұсынылып, 2297-сі тіркеуден өткен болатын. Кандидаттардың басым бөлігі өз-өзін ұсынушылар болғанын да айта кету керек.

Сайлау институты Қазақстан тәуелсіздік алған жылдардан бері өкілді билікті қалыптастырушы демократияның басты белгісі мен принципі ретінде қызмет атқарып келеді. Сайлау институтының жетілдірілуі осы жылдарға дейінгі реформалар арқылы жүзеге асуда. Жоғары билік органдарымен қатар, 2021 жылы ауылдық округтардың әкімдерін де сайлау арқылы таңдау мүмкіндігіне халықтың ие болғаны белгілі. Әкімдер сайлауы белгіленген уақыты бойынша 2022 жылы өз жалғасын тапқан болатын. 2022 жылы – 352, 2023 жылы – 499, 2024 жылы – 585, 2025 жылы – 72 ауыл әкімі сайланатын болады деп жоспарланған [4].

Кейінірек ҚР Президенті 2021 жылғы 16 қарашада өткен Ұлттық қоғамдық сенім кеңесінің алтыншы отырысында осы санаттағы әкімдерді сайлауды өткізу тәртібін мыналар арқылы жақсартуды ұсынды:

- арнаулы орта білімі бар азаматтарға осы санаттағы әкімдер лауазымына ұсынуға мүмкіндік беретін норманы бекіту;
- сайлау алдындағы үгітті өткізу уақытын ұлғайту;
- тиісті сайлау науқандарын қаржыландыру кезінде сараланған тәсілді қолдануды қамтамасыз ету [5].

Мемлекет басшысының жоғарыда көрсетілген тапсырмаларының біріншісін орындау барысында Қазақстан Республикасы Мемлекеттік қызмет істері агенттігі төрағасының 24.05.2022 жылғы бұйрығымен «Б» корпусының мемлекеттік әкімшілік лауазымдарына қойылатын үлгілік біліктілік талаптарына өзгеріс енгізілді. Нәтижесінде E-R-1 санатындағы аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің, ауылдық округтердің әкімдері үшін талап етілетін жоғары оқу орнынан кейінгі немесе жоғары білімнің болуы орта білімнен кейінгі немесе техникалық және кәсіптік біліммен толықтырылды.

Тағы бір маңызды шара – Қ.К. Тоқаев хабарлаған 2024 жылы өткізумен аудан әкімдерінің тікелей сайлануын енгізу болды [6]. Президенттің бұл көзқарастары бастапқыда Қазақстан Республикасында 2025 жылға дейін жергілікті өзін-өзі басқаруды дамытудың өзі бекіткен тұжырымдамасында көрініс тапты. Алайда кейінірек сайлау практикасын облыстық маңызы бар

қалалардың әкімдеріне де қолдану туралы шешім қабылданды.

Мемлекет басшысының аталған тапсырмаларын орындау үшін Үкімет оның 2022 жылғы 24 тамыздағы қаулысымен «Қазақстан Республикасының кейбір конституциялық заңдарына Мемлекет басшысының 2022 жылғы 16 наурыздағы Жолдауын іске асыру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» конституциялық заң жобасын әзірлеп, бекітті. Парламент Мәжілісіне ол ағымдағы жылдың 2 қыркүйегінде енгізілді. Ол «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» конституциялық заңға енгізетін түзетулер, атап айтқанда, мыналарды көздейді:

– аудан және облыстық маңызы бар қала әкімінің сайлауын тиісті аумақтық сайлау комиссиясының аталған әкімнің өкілеттік мерзімі аяқталғанға дейін кемінде 60 күн бұрын тағайындауы;

– аталған сайлауды олар тағайындалған күннен бастап 50 күн ішінде өткізу

Сонымен қатар, Мемлекет басшысы осы санаттағы жекелеген әкімдерді сайлауды 2023 жылы пилоттық жоба ретінде өткізу мүмкіндігін қарастыру.

2022 жылдың 16 қаңтар- 11 желтоқсан айларында 470 сайлау өткізілді [7].

1-кесте. 2022 жылғы ауыл әкімдер сайлауының нәтижесі

2022 ЖЫЛЫ ӨТКІЗІЛГЕН АУЫЛ ӘКІМДЕР САЙЛАУЫ. ӨҢІРЛЕР БОЙЫНША САЙЛАУ НӘТИЖЕСІ				
ОБЛЫС АТАУЫ	Аудандық маңызы бар қалалар және ауылдық округтер саны	Ұсыну әдісі (өзін-өзі ұсыну, немесе партиядан)		
		Аманат партиясы	«Ақ жол» партиясы	Өзін-өзі ұсынушы
ПАВЛОДАР ОБЛЫСЫ	9	2	-	7
ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫ	2	2	-	-
АҚМОЛА ОБЛЫСЫ	9	3	-	6
МАҢҒЫСТАУ ОБЛЫСЫ	2	-	-	2
АҚТӨБЕ ОБЛЫСЫ	15	7	1	7
ЖАМБЫЛ ОБЛЫСЫ	3	3	-	3
ҚОСТАНАЙ ОБЛЫСЫ	4	2	-	2
АТЫРАУ ОБЛЫСЫ	1	1	-	-
БҚО	6	1	-	5
ҚЫЗЫЛОРДА ОБЛЫСЫ	4	3	-	1
ШҚО	2	2	-	-

Кестеде 2022 жылғы әкімдер сайлауының қорытындысы үміткерлер үлесі бойынша берілген.

2022 жылғы 13 ақпанға тағайындалған аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің, ауылдық округтердің әкімін сайлау туралы.

Батыс Қазақстан облысы Ақжайық ауданының Базартөбе сайлау округінде ауылдық округ әкімінің сайлауы өтті. Әкім болуға үміткерлер саны 3 адам. Әкім болып өзін –өзі ұсынған кандидат сайланды.

Павлодар облысы, Ертіс ауданының Аманкелді және Северный ауылдық округтері әкімдерінің сайлауы өтті. Әкімдікке кандидаттар саны -5 адам. Оның ішінде: өзін – өзі ұсыну арқылы ұсынылған - 5 адам.

Түркістан облысы, Қазығұрт ауданы Қызылқия ауыл округі әкімінің бір сайлау округі бойынша сайлауы өтті. «Nur Otan» партиясынан ұсынылған кандидат сайланды.

Маңғыстау облысында Маңғыстау ауданы, Ақшымарау ауылында әкім сайлауы өтті. Өзін өзі ұсынушы сайланды

2022 жылғы 20 ақпанға тағайындалған аудандық маңызы бар қала, ауыл және ауылдық округ әкімдерінің кандидаттарын тіркеу қорытынды-лары туралы облыстық сайлау комиссиясының хабарламасы.

Ақмола облысында 6 аудандық маңызы бар қала, ауыл және ауылдық округ әкімдерін сайлау 6 ауданда тағайындалды. Барлығы 24 кандидат, оның 6 (25%) – «Nur Otan» саяси партиясынан, 18 кандидат өзін-өзі ұсыну арқылы ұсынылды. Біржан сал ауданы, Буланды ауданы, Жаксын ауданы, Жаркын ауданы, сондай ақ Сандықтау және Целиноград аудандарында әкімдер сайлау өтті.

Ақтөбе облысының ауылдық округтері 2 сайлау округтері бойынша өтті (Мәртөк ауданының Тәңірберген ауылдық округі, Хромтау ауданының Дөң ауылдық округі) Тіркелген 6 кандидат сайлау бюллетендеріне енгізілді (оның 3-і 2 саяси партияның өкілдері, 3 кандидат – өзін-өзі ұсынған). "Nur Otan" партиясынан - 2, "Ауыл" партиясынан - 1. Тіркелген 6 кандидаттың 1-і әйел. Барлық 2 сайлау округтерінде әкімдер сайланды. Оның ішінде: «Nur Otan» партиясынан ұсынылған - 2 адам.

2022 жылғы 18 желтоқсанда Шығыс Қазақстан облысы Самар ауданы Бастаушы және Мариногорка ауылдық округтерінің әкімдерін сайлау өтті. Бастаушы сайлау округі бойынша сайлаушылар тізіміне 675 сайлаушы енгізілді, оның ішінде 673 сайлаушы дауыс берді. АМАНАТ" саяси партиясы ұсынылған кандидат сайланды. Магнитогорка сайлау округі бойынша сайлаушылар тізіміне 496 азамат енгізілді, олардың 411-і дауыс берді. АМАНАТ" саяси партиясы ұсынылған кандидат сайланды.

Жамбыл облыстық сайлау комиссиясының Меркі ауданы Сарымолдаев ауылдық округі әкімінің сайлауы өтті. Сайлау учаскелері бойынша сайлаушылар тізіміне 8110 азамат енгізілді, оның 4419-ы дауыс беруге қатысты. Өзін-өзі ұсыну жолымен - 3 адам сайланды.

Қостанай облысы бойынша ауылдар, ауылдық округтер әкімдерін

сайлау 2022 жылғы 20 ақпанда 4 сайлау округі бойынша ауылдар, ауылдық округтер әкімдерін сайлау өтті. Барлық 4 сайлау округінде әкімдер сайланды. Қарасу, Б.Майлин, Ұзынкөл, Арқалық қаласында, 2 Amanat 2 өзін өзі ұсынушылар.

2022 жылы 20 ақпанда Сырдария ауданы Теренөзек кентінің әкімін сайлау өткізілді. Сайлау округі бойынша 7190 азамат сайлаушылар тізіміне енгізілді, оның 5902-ы (82,1%) дауыс беруге қатысты. Әкімге үміткерлер саны - 3 адам. Сайланған әкім «Nur Otan» партиясынан ұсынылған.

2022 жылғы 6 наурызға тағайындалған аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің, ауылдық округтердің әкімін сайлау туралы

Төлеп ауылы бойынша сайлаушылар тізіміне 582 сайлаушы енгізілді, олардың 359-сы дауыс беруге қатысты. Жарамсыз бюллетеньдер саны-18, «Барлығына қарсы» бағаны белгіленген бюллетень 16. «Aq jol» ҚДП партиясынан ұсынылған.

Жетісай ауданды Атамекен ауылдық округі бойынша өзін өзі ұсынушы.

2022 жылғы 13 наурызға тағайындалған аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің, ауылдық округтердің әкімін сайлау туралы.

2022 жылдың 13 наурызында ауылдық округтер әкімдерін сайлау 8 сайлау округтері бойынша өтті (Әйтеке би ауданының Қарабұтақ ауылдық округі, Алға ауданының Қарағаш, Тамды ауылдық округтері, Мұғалжар ауданының Ембі қаласы, Мұғалжар ауылы және Талдысай ауылдық округі, Бірғыз ауданының Жайсанбай ауылдық округі, Қобда ауданының Бегалы ауылдық округі). Барлық 8 сайлау округтерінде әкімдер сайланды. Оның ішінде: «AMANAT» партиясынан ұсынылған - 4 адам, өзін-өзі ұсынған - 4 адам.

Атырау облысы, Сағыз ауылы Тойсаған ауылы, «AMANAT» парти-ясынан ұсынылған.

Жамбыл облыстық сайлау комиссиясының Мойынқұм ауданы Мойынқұм ауылдық округі әкімі Өзін өзі ұсынушы.

Павлодар облысы Аққұлы ауданының Малыбай ауылдық округі, Железин ауданының Новомирск ауылдық округі, Шарбақты ауданының Шалдай ауылдық округі әкімдерінің сайлауы өтті. Барлық 3 сайлау округінде әкімдер сайланды. Оның ішінде: "Amanat" партиясы ұсынған - 2 адам, өзін өзі ұсынған -1 адам.

2022 жылғы 27 наурызға тағайындалған аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің, ауылдық округтердің әкімін сайлау туралы.

Ақмола облысында Жақсы, Ерейментау, Целиноград аудан әкімдерінің сайлауы өтті. «AMANAT» партиясы ұсынған – үш адам.

Қызылорда облысында Арал ауданының Қамыстыбас ауылдық округінің әкімі, Қазалы ауданының Өркендеу ауылдық округінің әкімі, Жалағаш ауданының Жаңадария ауылдық округінің әкімі екі АМАНАТ. Және бір өзін өзі ұсынушы.

Павлодар облысы Шарбақты ауданының Жылы-Бұлақ ауылдық округі

әкімінің сайлауы өтті өзін өзі ұсынушы сайланды.

2022 жылғы 17 сәуірге тағайындалған аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің, ауылдық округтердің әкімін сайлау туралы

Батыс Қазақстан облысы Ақжайық ауданы Базаршолан ауылдық округі әкімінің және Байтерек ауданы Шалғай ауылдық округі әкімінің сайлауы өтті. Үш өшін ұсынушы бір АМАНАТ

Павлодар облысы, Баянуыл ауданы өзін өзі ұсынушы сайланды.

2022 жылғы 11 желтоқсанға тағайындалған аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің, ауылдық округтердің әкімін сайлау туралы.

Ақтөбе облысының ауылдық округтері әкімдерін сайлау қоры-тындылары туралы 4 сайлау округтері бойынша өтті (Мұғалжар ауданының Қандыағаш қаласы, Құмжарған ауылдық округі, Ойыл ауданының Ш.Берсиев атындағы ауылдық округі, Шалқар ауданының Бершүгір ауылдық округі). Барлық 4 сайлау округтерінде әкімдер сайланды. Оның ішінде: «АМАНАТ» партиясы ұсынған үміткерлер саны – 4. Үміткер-лердің көпшілігі мұндай қызметке алғаш рет сайланды [8].

Сайлау барысында, саяси партиялардан және өзін-өзі ұсыну жолымен сайланатындықтан саяси аренда бәскелестік дамиды. Ауыл әкімдерін сайлау қазақстандық демократиялық институтты жетілдірудің басты принципі және жергілікті жерлерде орын алатын әртүрлі мәселелерді шешудің жолы ретінде жалғастырылуды қажет ететін институт екенін дәлелдейді.

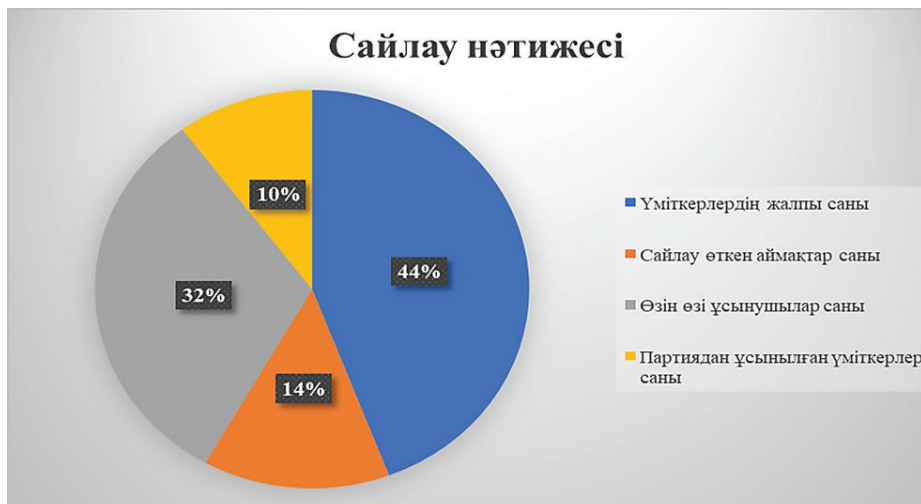

2-сурет. Сайлауға түскен кандидаттар саны

2022 жылғы өткен әкімдер сайлауының кандидаттардың жалпы саны шамамен 165.

Сайлауға Қазақстан Республикасының 52 аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ қатысты. Үміткерлердің ең көп санын өзін-өзі ұсынған кандидаттар ұсынды: 165 кандидаттың ішінде 118-і болды. Өзін-

өзі ұсынудың қоғамның демократиялану жағдайындағы модернизациялық процестерге ұмтылуында тиімді жақтары бар [9].

3-сурет. Әкімдер сайлауының негізгі көрсеткіші

Атап айтатын болсақ, жергілікті әкімдік лауазымға ұмтылушы үміткер өзінің бағдарламасын сайлаушыларға ұсыну арқылы жаңа идея ұсына алады. Үміткер жергілікті жерге яғни, ауылға тың идеялар әкелу арқылы, ауылды көркейту, дамыту сияқты шараларды жүзеге асыра алады. «Аманат» партиясының канди-датурасы (38 адам).

Орталық сайлау комиссиясы деректері келтірген кестеден көріп отырғанымыздай Қазақстандағы ауыл әкімдерін сайлаудың бір ерекшелігі өзін-өзі ұсынған кандидаттардың көп болуы. Бұл саяси партиялардан бөлек азаматтық қоғам белсенділігінің артып келе жатқандығының бір көрінісі [10]. Өзін-өзі ұсынған заматтардың сайлауда жеңіп шығуы ауыл-аймақтағы ерекшеліктерге де тікелей байланысты. Өңірлерде сайлауға түскен кандидаттардың атқарған жұмыстары, ауылдағы абыройы мен бе-делі сайлау нәтижесіне тікелей әсер ететін факторлардың бірі.

Қазақстан үшін ауыл әкімдерін сайлау алдағы жылдары саяси мәдениет пен өркениетті демократиялық құндылықтарды қалыптастыратын болады. Ауыл әкімдерін сайлаудың Қазақстан үшін әкелер тиімді тұстары [11]:

Біріншіден, ауыл әкімдерін сайлауында өзін-өзі ұсынушылар сайлауға түсуіне мүмкіндік жасалған. Бұл халықтың саяси мәдениетін арттырып, сайлауға деген азаматтар арасындағы қызығушылықты оятатындығы сөзсіз.

Екіншіден, саяси партиялардың арасындағы өзара бәсекелестікті артырады. Бұл процесс алдағы жылдары халықтың санасында қай партияның өкілі қандай нақты істер атқарды деген қоғамдық салыстырмалы анализді қалыптастырады.

Үшіншіден, бүгінгі таңда ауыл әкімдерін сайлауда кейбір жағдайда жершілдік пен рушылдық факторлары көрініс беруде. Бірақ Қазақстан

қоғамы бұл жолдан өтуі тиіс. Алдағы сайлауларда ауыл халқы әкімдердің жұмысына баға бере отырып, көрші отырған ауылдарда атқарылған істерді салыстыра келе жұмыс істейтін әкімдерді, нақты еңбегі сіңген үміткерлерді таңдайтын болады. Бұл процесс саяси мәдениет пен өркениетті демократияға жету үшін жүріп өтуіге тиіс жолдың бастамасы ғана.

Төртіншіден, ауыл әкімдерін жоғарыдан тағайындау мемлекеттік басқарудың тиімділігін төмендететін фактор. Әкімдерді тағайындау кезінде ауылдағы кіші мәселелердің өзінде жергілікті халық тікелей орталықты кінәлайтын. Ауыл әкімін халықтың өзі сайлауы, «Ауыл кеңесі» арқылы әкімнің жұмысына тұрғындардың араласуы Қазақстанда жергілікті өзін-өзі басқару институтын дамытатын болады. Ауыл тұрғындарының жауапкершілігін де арттырады.

Бесіншіден, әкім сайлауы кезінде кандидаттар халықтың даусын алу үшін саяси бәсекеге түсіп, үй-үйді аралап, халық алдында дебатқа шығып, саяси технологияның қыр-сырын меңгерді. Бұл процесс елімізде саяси бәсеке мен демократиялық процестерді дамытатын оң факторлардың бірі.

Қазақстан Республикасының тәуелсіздік жылдардан бері сайлау институтының қалыптасуы мен дамуының заңнамалық негізі талданып, сайлау институтының эволюциялық дамуы көрсетілді. Қазіргі елдегі саяси институттардың трансформациясы жағдайында құқықтық өзгерістер талданып, әкімдер сайлауына қатысты ұсыныстар берілді. Аймақтық электоратты сайлауға жұмылдырудың көзі ретінде азаматтардың саяси құқықтық сауаттылығы маңызды екені дәлелденді. Зерттеу негізінде Жаңа Қазақстанды дамытудағы әкімдер сайлауын жетілдіру механизмдері талданып, ұсыныстар берілді. 2022 жылғы өткізілген әкімдер сайлауы қорытындысы талданып, Қазақстанның жергілікті өзін-бақару институтының қалыптасып, дамып келе жатқанын дәлелденді.

Қорытынды

Қазақстан Республикасының демократиялану процесі тәуелсіз мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуы жолында жыл санап жетілдіріліп келеді. Мемлекеттің алдында өкілді билік институттарын сайлау арқылы қалыптастыру өзінің даму жолын реформалар арқылы жүзеге асыру мәселелері тұр. Сайлаулардың өкілді билікті қалыптастырушы институт ретіндегі бірден-бір принципі оның әділ, ашық өткізілуінде. Осы талаптардың жүзеге асырылуы үшін Қазақстан Республикасы сайлау институтының заңнамалық-құқықтық негізін қалыптастырды. Оны жетілдіруде саяси реформалар жүзеге асырылды.

Ауыл әкімдерін сайлау практикасы көрсеткендей Қазақстан қоғамында әкімдерді сайлауға деген халықтың көзқарасы оң. Қоғам мен ауыл тұрғындарының басым бөлігі әкімдерді сайлау реформасын қолдайды. Мұның басты себептерінің бірі еліміздегі саяси реформаға деген сұраныстың артуы.

Ауыл әкімдері сайлауының тағы бір ерекшелігі «Ауыл кеңесі» арқылы әкімнің жұмысына бақылау орнатуға болатын мүмкіндіктердің заңнамалық тұрғыда бекітілуі. Ауыл әкімі қызметіне сай болмаса «Ауыл кеңесі» арқылы

жергілікті маслихатқа әкімді қызметінен алу туралы мәселені көтере алу функциясының енгізілуі реформаның тиімді іске асуы үшін қажетті факторлардың бірі.

Жаңа Қазақстанды дамытудағы әкімдер сайлауы Президент бастамасымен іске асып келе жатқан реформалардың бірі. Мемлекет басшысы Тоқаевтың төрағалығымен еліміздің әлеуметтік-экономикалық даму мәселелері жөнінде кеңейтілген кеңес өткен болатын. Мемлекет басшысы әлеуметтік-экономикалық мәселелері жөніндегі кеңейтілген кеңесте ауыл әкімдерінің 64 пайызы жергілікті халықтың тікелей сайлауымен қызметке келгенін, жергілікті депутаттар аймақтағы тексеру комиссияларымен тығыз қарым-қатынас орнатуы керектігін, бұл комиссиялардың рөлі едәуір артып, жауапкершілігі күшейтілетіндігін айтты.

Алдағы екі жылда пилоттық жоба ретінде аудан және облыстық маңызы бар қала әкімдерін тікелей сайлау арқылы өткізетіндігін жеткізіп, осы орайда қажетті нормативтік базаны және жол картасын әзірлеу қажет екендігін ескертті. Президент 2023 жылы алғаш рет 45 аудан мен облыстық маңызы бар қалалардың әкімдерін тікелей сайлау өтетінін еске салды.

Әкімдердің сайлануы жергілікті өзін-өзі басқару институтын дамытатын, ауыл кеңестері арқылы әкім мен халықтың бірлесе жұмыс істеу механизмдерін бір жүйеге келтіретін болады.

Ауыл әкімдерін тікелей сайлау – Қазақстандағы жергілікті өзін-өзі басқару институттарын дамытудағы заңды қадам. Ауылдар жергілікті бюджетті бөлудің жекелеген мәселелері бойынша басқарушылық та, сондай-ақ ішінара қаржылық тәуелсіздікке ие болады. Ауыл әкімдерін тұрғындардың өздері тікелей сайлауы азаматтардың өз ауылын, елді мекенін дамытуға бағытталған жобаларды талқылауға қатысуы үшін негіз болады.

Аталған қадам азаматтардың, қоғамның саяси мәдениетін арттыра отырып, елімізде саяси плюрализм принциптерін арттыруға септігін тигізеді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Интернет ресурс. "Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне сайлау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" Қазақстан Республикасы Заңының жобасы туралы // URL:<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000226/links> (қаралған күні: 23.09.2023)
2. Аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің, ауылдық округтердің 730 әкімін сайлау туралы // URL:<https://www.election.gov.kz/> (қаралған күні: 03.10.2023)
3. Подведены итоги выборов сельских акимов <https://www.zakon.kz/redaktsiia-zakonkz/5077024-podvedeny-itogi-vyborov-selskih-akimov.html> (қаралған күні: 28.09.2023)
4. Ерлан Карин: С июля прошлого года в Казахстане избраны 1093 сельских акима // URL: <https://www.zakon.kz/sobytiia/6020920-31-iiulia-sostoiatsia-vybory-akimov-v-selskikh-okrugakh-erlan-karin.html> (қаралған күні: 25.09.2023)
5. Президент әкімдерін сайлау мәселелері жөнінде кеңес өткізді // <https://qazaqstan.tv/index.php/news/142650> (қаралған күні: 30.09.2023)
6. Аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің, ауылдық округтердің әкімдерін сайлау қорытындылары туралы // URL:<https://www.election.gov.kz> (қаралған күні: 10.10.2023)
7. Мониторинг СМИ и социальных сетей // URL:<https://alem.kz> (қаралған күні: 01.10.2023)

8. Глава государства принял участие в VI заседании Национального совета общественного доверия // URL: <https://www.akorda.kz/ru> (қаралған күні: 20.09.2023)
9. Ауыл әкімдерін сайлау қалай өтіп жатыр? // URL: <https://strategy2050.kz/news/auyl-kimderin-saylau-alay-tip-zhatyr> (қаралған күні: 28.09.2023)
10. Бауыржан Серікбаев, Ерболат Серғазин Қазақстандағы ауыл әкімдерін сайлаудың партиялар арасындағы бәсекеңі арттырудағы рөлі // URL: <http://journal-kogam.kisi.kz/index.php/kd/article/view/73/44>
11. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев VIII сайланған Парламенттің бірінші сессиясының ашылуына қатысты // URL: <https://www.akorda.kz/kz> (қаралған күні: 02.10.2023)

REFERENCES:

1. Internet resýrsy. "Qazaqstan Respýblikasynyrń kebir Zańynyrń aqtilerine sailay káspshiligi boynsha ózgeristerim men tolyqtyrgýshtar ergizý turaly" Qazaqstan Respýblikasy Zańynyrń jobalary turaly [About the draft Law of the Republic of Kazakhstan "On making changes and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on election issues"]. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P180000022> (accessed: 23.09.2023)
2. Áydandyq mańyzy bar qalalaryń, aýyldaryń, kenterdiń, aýyldyq okrygterdiń 730 áki sailay turaly [About the election of 730 akims of cities, villages, towns, rural districts of regional significance]. URL: <https://www.election.gov.kz/kaz/> (accessed: 03.10.2023)
3. Aýyl ákimderin sailay qorytyndysy shygaryldy [The results of the elections of rural akims have been summed up]. URL: <https://www.zakon.kz/> (accessed: 28.09.2023)
4. Eran Qarin: ótken jyldyń shilde aynan bastap Qazaqstanda 1093 aýyl ákimi sailandy [Erlan Karin: Since July last year, 1093 rural akims have been elected in Kazakhstan] // URL: <https://www.zakon> (accessed: 25.09.2023)
5. Prezident ákimderin sailay máseleleri jóninde keńes ótkizdi [The president held a meeting on issues of election of akims]. URL: <https://qazaqstan.tv/index.php/news/142650> (accessed: 30.09.2023)
6. 75 Áydandyq mańyzy bar qalalardyń, aýyldardyń, kenterdiń, aýyldyq okrygterdiń ákimderin sailay qorytyndylary týraly [About the election results of mayors of cities, villages, towns, rural districts of regional significance]. URL: <https://www.election.gov.kz> (accessed: 10.10.2023)
7. Monitoriń SMI ı sosialnyh seter [Monitoring of media and social networks] <https://alem.kz> (accessed: 01.10.2023)
8. Glava gosýdarstva prinál ýchastie v VI zasedaniı Nacionalnogo soveta obshestvennogo doveria. [The head of state took part in the VI meeting of the National Council of Public Trust]. URL: <https://www.akorda.kz/ru> (accessed: 20.09.2023)
9. Aýyl ákimderin sailay qalai ótip jatyr? [How are the elections of village akim going?]. URL: <https://strategy2050.kz/news/auyl-kimderin-saylau-alay-tip-zhatyr> (accessed: 28.09.2023)
10. Baýyrjan Serikbaev, Erbolat Serǵazin Qazaqstandaǵy aýyl ákimderin sailaıdyń partıalar arasyndaǵy básekeni arttyrýdaǵy róli [Baurzhan Serikbaev, Yerbolat Sergazin The role of election of village mayors in Kazakhstan in increasing competition between parties]. URL: <http://journal-kogam.kisi.kz/index.php/kd/article/view/>
11. Memleket basshysy Qasym-Jomart Toqaeв VIII sailanǵan Parlamenttiń birinshi sesiasynyrń ashylýyna qatysty [Head of State Kassym-Jomart Tokaev VIII participated in the opening of the first session of the elected Parliament]. URL: <https://www.akorda.kz/kz> (accessed: 02.10.2023)